

אוניברסיטת בן-גוריון בנגב
המחלקה למדעי-ההתנהגות

דחפים וגורלותיהם –

**התפתחות מושג הדחף בתיאוריות הפסיכואנליטיות
של פרויד ולאקאן**

מרצה – פרופ' גולן שחר

מגיש – אסף בונדי

066534215

עבודת הגשה בקורסים: מחקר מודרך.
קריאה מודרכת.

תוכן עניינים

מבוא – על הפסיכואנליזה כתיאוריה דחפית.....3-4

פרק 1 – התיאוריה המינית הפרוידיאנית.....5

1.1 – 3 מסות על התיאוריה המינית.....5

פרק 2 – תיאורית הדחפים הפרוידיאנית.....7

2.1 – עד 1915.....7

2.2 – דחפים וגורלות דחפים.....7-9

2.2.1 – תפקידי הדחפים בהתפתחות הנפש.....9

2.2.2 – הבחנה בין דחפים.....9-10

2.2.3 – גורלות דחפים.....10

פרק 3 – מעבר לעקרון העונג.....11

פרק 4 – הדחף בסמינר 11 – הפיתוח התיאורטי של לאקאן.....12

4.1 – פרק 13 – תכונות הדחפים.....12-13

4.2 – פרק 14 – מסלול הדחף.....13-15

סיכום.....16-17

מבוא

המושג "דחף" היה בשימוש כבר בתחילת המאה ה-19 בתחומים שונים - בפסיכיאטריה הגרמנית, בתחום חקר מחלות הנפש; וילהלם ניומן הגדיר את תחושת המועקה כנובעת מחוסר סיפוק של דחף (Roudinesco, 1997). בפילוסופיה נראה המושג בכתביו של ניטשה (שאותם קרא פרויד מאוחר יחסית, על מנת לא לספוג מהם השפעה מסיטה לעבודתו המדעית) שטען שהנפש האנושית הינה כמערכת דחפים הנמצאים באינטראקציה מתמדת - אינסטינקטים של אגרסיה, הרס עצמי ומין. פרויד מתחיל בעיסוקו בדחפים, כחלק מהתיאוריה הפסיכואנליטית, בשנת 1895, עם התנופה שמקבל הטיפול הנפשי בהיסטריה לאחר פרסום ספרו "מחקרים בהיסטריה" (ספר שפורסם עם עמיתו למחר ולטיפול, פרופ' יוזף ברויאר)¹. כחלק מממצאיו הקליניים בטיפול בהיסטריה מכריז פרויד שה"דחף המיני", אותו הוא קושר להפרעות מהן סובלים (בעיקר סובלות) מטופליו, הוא במקורו פנימי ולא קשור לגירויים חיצוניים. עד 1897 יטען פרויד שכל פסיכופתולוגיה (פסיכו-נוירוז, או היסטריה בלשונו) קשורה להתרחשות מינית ספציפית בילדות; ההדחקה של ה"ביטויים המיניים" אליהם נחשף המטופל בילדותו מובילה לקונפליקט לא מודע המוביל ומתבטא בנוירוז. תוך עיסוקו של פרויד ב"דחף", הוא מגדיר מערכת מושגים חדשה לגמרי לעולם המדע והתרבות עד כה - התיאוריה הנבנית מגדירה את הפעולה האנושית כנפרדת, שונה בתכלית מן הפעולה ההישרדותית-החייתית. הדחף (TRIEB, בגרמנית אשר בתרגום השגוי שלה לאנגלית, מאת סטרייצי, פורשה כאינסטינקט. פרויד, 2002 ו-2005) הוא המנוע לפעולה האנושית להבדיל מהאינסטינקט המניע את הפעולה החייתית. ביחד עם הליבידו והנרקסיזם יהווה קונספט "הדחף" את אחת מאבני הבניין של התיאוריה הפסיכואנליטית של המיניות. עיסוקו של פרויד בדחפים יהווה את מרכז עבודתו המטא-פסיכולוגית ונחשב ללב הבסיס התיאורטי של הפסיכואנליזה². הדחף כמושג מטא-פסיכולוגי מגדיר את כל התיאוריה הפסיכואנליטית ואת אופייה, כתיאוריה מינית ודחפית, החל מפרסומו הראשון של המאמר "3 מסות על התיאוריה של המיניות" ב-1905 ועד 1938 עם פרסום מאמרו האחרון של פרויד "תמצית הפסיכואנליזה". בסוף חייו של פרויד ובמיוחד לאחר מותו, עם התפשטות הפסיכואנליזה באירופה ובארה"ב, עברה התיאוריה (ועימה גם הפרקטיקה) הפסיכואנליטית תהפוכות רבות ושונות בידי ממשיכיו; התפתחו אסכולות וזרמים שונים שבהתאם להשקפת עולמם ונקודת מבטם שמו דגש על היבטים מסוימים בתיאוריה וזנחו היבטים ומושגים אחרים תוך מחשבה שיוכלו עדיין להיקרא "פסיכואנליטיקאים" (הדוגמאות הבולטות ביותר נראות אצל יונג, שזנח את כל עניין המיניות של הפסיכואנליזה, ואצל אנה פרויד, שייסדה את זרם ה-Ego-Psychology בלונדון וארה"ב). תרגום כתביו של פרויד לשפות השונות, ובעיקר לאנגלית על ידי סטרייצי ואשתו, הוסיף גם הוא לפרשנויות שונות ואי-הבנות רבות באשר לכיוונה של הפסיכואנליזה וכוונת מייסדה.

¹ פרסום ספר זה מהווה את נקודת פריצתה של הפסיכואנליזה. שיתוף הפעולה המוצלח בין פרויד לברויאר נקטע לאחר התפתחויות התיאוריה הפסיכואנליטית לכיוון המיניות, כאשר ברויאר חשש לשמו הטוב (Roudinesco, 1997).

² יש להדגיש כאן את דבריו של פרויד שהתיאוריה נועדה אך ורק להסביר את המציאות הקלינית ולא כדי לנבאה. "חסרון" זה של הפסיכואנליזה מגדיר יפה מאוד את דרכה וייעודה כשיטת טיפול ואף מהווה את המוקד להתקפות עליה, הן מצד האקדמיה והן מצד הקליניקה.

במהלך השנים לאחר מותו של פרויד נזנחו כתביו ומורשתו, ואף הפרוידיאניים המובהקים ביותר כבר לא טרחו לקוראם וללומדם, אלא להישען על תרגומים ביקורות ותקצירים קלוקלים (Roudinesco, 1982). ועל כן מהווה עבודתו של לאקאן, כפי שהחלה בסמינרים הרבים שהעביר בין השנים 1953-1979, שינוי ומהפכה במחשבה ובעשייה הפסיכואנליטית של אותה תקופה.

לאקאן, אולי יותר מכל, ידוע כאישיות מהפכנית וקיצונית בתרבות הצרפתית בכלל ובתרבות הפסיכואנליטית בפרט. בעבודה זו אני אציג את הפיתוח שהוא מבצע למושג הדחף של פרויד כדרך הסתכלות חדשה על המושג שהוא אולי המהפכני ביותר בתיאוריה הפרוידיאנית³. עבודתו של ז'אק לאקאן, מגדולי הפסיכואנליטיקאים הצרפתים, המסומלת על ידי "החזרה לפרויד", מדגישה, מפענחת, מפרשת ומשכללת את התיאוריה הפסיכואנליטית כפי שהמציא אותה פרויד. לאקאן מציע לקורא להתייחס לכתבי פרויד כאל שיח של מטופל השוכב על הספה של הפסיכואנליטיקאי שלו⁴; דרך זו, הוא אומר, ניתן לראות את הכוונה האמיתית של דבריו, את החלקים שניתן לשנות ולזנוח ואת החלקים החיוניים, היסודיים של התיאוריה. בעקבות הקריאה והפירוש הפסיכואנליטי שמבצע לאקאן לכתבי פרויד, לוטה לעיתים התיאור הלאקאני בערפל; לאקאן משתמש במטאפורות רבות, משחקי מילים, שינויי שפה, נוסחאות מתמטיות ותרשימים רבים כדי להסביר את כוונתו. בהתייחסו לכתבי פרויד כאל שיח של מטופל, הוא אינו מנסה להעביר את רעיונותיו בצורה קוהרנטית ומסודרת אלא פורש את משנתו התיאורטית בצורה מאוד אסוציאטיבית וחופשית; עובדה זו מקשה מאוד על הקריאה בסמינרים והבנתם אך היא מאפשרת מבט אחר, מבט אנליטי ולא אקדמי, על התיאוריה הפסיכואנליטית⁵. בעבודה זו אני אשתדל לפשט במעט את דבריו ולהציג את התוספות והפיתוחים המרכזיים לתיאורית הדחפים כפי שהבנתי אותם אני.

מתוך נקודת מבטי הרטרופקטיבית (האופיינית לכל העוסקים בפסיכואנליזה), לא אוכל לנתק את הדיון התיאורטי הפרוידיאני מהשינויים שערך בו לאקאן, מפני שכפי שטען לאקאן – כוונת המשורר לא הובנה כראוי בכתבים הישנים ויש לבאר את הכתוב. שינויים אלה יצוינו בצמוד לדרך הכתיבה המקורית ויוסבר ההיגיון העומד מאחוריהם. מהלך עבודתי ינוע בצמוד למהלך ההתפתחות הכרונולוגי של התיאוריה הפסיכואנליטית – מתחילת העיסוק של פרויד במיניות, דרך פיתוח הקונספט של הדחף ועד לסמינר 11 של לאקאן; זאת תוך ניסיון להבנות בצורה מובנת ומלאה את מרכזיות מושג הדחף ומשמעותו החשובה בפסיכואנליזה. שמות הטקסטים, המושגים והמשפטים המרכזיים יובלטו כדי להדגיש את מהלך ההתפתחות התיאורטית ביתר בהירות.

³ לתיאור מהלך חייו האישי והמקצועי של לאקאן ניתן לראות "מילון מבואי לפסיכואנליזה לאקאניאנית" (אוונס, ד. 2005 ו- Hadad, 2004).

⁴ על השיחים השונים מדבר לאקאן בסמינר על "4 השיחים". (סמינר 17, Lacan, J. 1991).

⁵ בדברו על "ארבעת השיחים" מבקש גם לאקאן משומעיו, "להאזין ולפרש את דבריו מתוך השיח ההיסטרי" – לשים גם אותו במקום של האנליזנט, ולהקשיב להוראתו כאל שיח המטופל. (סמינר 17, Lacan, J. 1991).

פרק 1- התיאוריה המינית הפרוידיאנית

1.1 - 3 מסות על התיאוריה המינית

השימוש הראשון במונח "דחף" במשמעותו המכוננת הופיע עם פרסומו של החיבור המהפכני והשנוי במחלוקת – "שלוש מסות על התיאוריה של המיניות" שחובר (לראשונה⁶) בשנת 1905 (התרגום העברי גם הוא שגוי, מפני שלפי הכותרת הגרמנית, התיאוריה גם היא – מינית ועל כן הכותרת הנכונה הינה "שלוש מסות על התיאוריה המינית"). טקסט מכונן ויסודי זה, שהתקבל בעיונות ודחייה בכל רחבי האקדמיה הווינאית והאירופית באותה תקופה, מכיל בתוכו את תחילת החקירה המקפת והמעמיקה של פרויד בדבר מקורות הדחף ושורשי המיניות האנושית; בטקסט משנה פרויד את מושג המיניות כפי שנתפס באותם ימים ואף מייחס בו התנהגות מינית לילדים. מתוך המחקר בפתולוגיות שונות מפרש ומבאר פרויד את הטבע האנושי כמיני ודחפי מיסודו. המחלוקת שעורר טקסט זה בעת יציאתו ואף שנים אחר כך, יעלה לפרויד בנידויו מן הקהילה המדעית והרפואית בווינה למשך זמן רב⁷.

החיבור מורכב משלושה חלקים, כאשר כל אחד מוביל למשנהו במאין סכמת מחקר התפתחותית:

1) החלק הראשון עוסק ב"תעניות המיניות" – דרך חקר ה"סטיות" המיניות המוכרות והעולות מן הקליניקה שלו, כגון – אינוורסיה (הומוסקסואליות), פטישיזם ואף התאהבות, מגיע פרויד במחקרו אל מקור המיניות והדחף המיני בילדות. בחלק זה מוסבר הקשר בין המחלה ה"נורוטי" וההיסטוריה על הסימפטומים השונים שהן מציגות, לבין הדחף המיני והתהליכים הקורים אותו. בנוסף, מגדיר פרויד את הקונספט על מקורותיו, צורותיו ומטרותיו. במהלך חקירה מדעי זה מגיע פרויד מן הרובד הגלוי והבולט ביותר – המחלה והסימפטום, אל הרובד הסמוי מן העין – מקור הסימפטומים בדחפים מודחקים ולא ממומשים.

2) בחלק השני של מאמרו מציג פרויד את התזה שלו בדבר מקורה הילדי של המיניות ואת דרך התפתחותה מן הלידה ועד הבגרות. כאן מציג פרויד את התפתחות הדחף המיני כנשענת ותלויה ב"אינסטינקט" הגופני: למשל בדוגמה של המציצה נראה כיצד אקט המציצה-לשם-תענוג (מוצץ למשל), אשר הינו לשם השגת סיפוק שאינו לשם הישרדות (לא לשם הרגעת רעב פיזי), נשען על התענוג הראשוני של יניקת החלב החם משד האם (או מכל תחליף שד אחר), תענוג המספק "דחף" הישרדותי, מרגיע רעב. בדוגמה זו ואחרות ניתן לראות את **הישענותו של הדחף המיני על הדחף לשימור עצמי** (-הפיזיולוגי, הגופני) הקשור לאזורים ספציפיים בגוף שהופכים לאזורים ארוגניים עד להיפרדות הדחף ממטרותו הראשונית (מציצה לשם סיפוק רעב) ולהפיכתו לעצמאי, אוטונומי, שאינו תלוי עוד בגירוי פנימי או חיצוני. בילדות, הן הדחף והן סיפוקו מתפקדים בצורה אוטו-ארוטית, כלומר – ללא צורך בנוכחות חפץ, אדם או גירוי אחר.

3) החלק השלישי והאחרון דן בשלב ה"אחרון" של התפתחות המיניות האנושית – גיל ההתבגרות עד גיל הבגרות. חלק זה מסכם את שלבי ההתפתחות המינית מן הילדות אל הבגרות (שסופה בהתפתחות מלאה ונורמטיבית של הדחף הגניטאלי – המיניות הבוגרת) ומראה כיצד סיפור

⁶ פרויד התייחס לטקסט זה כמכונן במסגרת התיאוריה שלו על המיניות וחזר אליו שוב ושוב במהלך ההתקדמויות וההתפתחויות בתיאוריה ובקליניקה הפסיכואנליטית. זה נראה בתוספות רבות של הערות שוליים משנים שונות המביאות נקודות מבט שונות על המאמר דרך זווית רפלקסיבית, ביקורתית ומחדשת (פרויד, ז. 2002).

⁷ פרויד ראה בנידויו מן הקהילה המדעית באירופה כצורה של התנגדות, ראייה נוספת לצדקת דרכו ונכונותם של הרעיונות התיאורטיים שלו.

ההתפתחות האישית של כל סובייקט מטווה את דרכו המינית, את בחירת האובייקט שיבצע ואת הדרך בה ייבחר לנהל את חייו ; כל זאת לפי הסכמה ההתפתחותית המינית שמטווה פרויד לאורך הטקסט כולו.

במאמרו זה מגדיר פרויד את הקונספט דחף, בתוספת שהוא מוסיף ב-1910, בצורתו ה"סופית" בה ישתמש לאורך כל עבודתו ; דרך חקר המיניות האנושית נובעת הגדרת הקונספט הפרוידיאני "הדחף" כ"תהליך דינמי וקונסיסטנטי של דחיפה (טעון באנרגיה מניעה) המניע את האורגניזם (הסובייקט) לעבר מטרה. **מקור הדחף הוא בגירוי גופני-סומאטי (מצב של מתח) ומטרתו הינה לבטל את מצב המתח במקורו. בזכות קיומו של אובייקט או במסגרתו, יכול הדחף להשיג מטרתו**" (Laplanche et Pontalis, 2002).

דרך העיסוק במיניות הילדית ומקורה, מסביר פרויד לקורא את טיבו של הדחף ודרך דוגמאות קליניות רבות מראה כיצד האובייקט הספציפי דרכו שואף הדחף להשיג את סיפוקו הינו בעל תפקיד זניח, הינו בר החלפה וטיבו אינו רלוונטי.

פרק 2 - תיאורית הדחפים הפרוידיאנית

2.1 – עד 1915

ב-1910, מבצע פרויד לראשונה (באופן רשמי) את **החלוקה הדואלית של הדחפים** – הדחף המיני, הליבידו, שתפקידו לחפש ולשמר את הרגשת העונג ולמנוע תחושת צער וכאב; מול הדחף לשימור עצמי, שתפקידו לשמור על הסובייקט בתוך עולם מציאותי, ממשי. בלשונו המטפורית מסביר זאת פרויד כ"חלוקת השדה הדחפי לרעב ואהבה" (פרויד, ז. 1910 בתוך פרויד, ז. 2006).

ב-1911, בטקסט בשם **"ניסוחים בדבר שני עקרונות של ההתרחשות הנפשית"** (פרויד, ז. תשל"ב), מחדד פרויד את הדואליזם שבנה שנה קודם לכן בכך שמציב את דחפי המין תחת עקרון העונג על תפקידיו (רדיפת הסיפוק, מניעת הצער והרשמים הכואבים) ומגנוניו (ההדחקה, היפוך התגובה, העידון וגוי), ואת הדחף לשימור העצמי הדואג ומושקע באני, תחת עקרון המציאות על תפקידיו (קשירת הסובייקט לעולם הממשי תוך שמירה על ביטחונו ושלמותו) ומגנוניו (הקשב, הזיכרון, הפעילות, החשיבה וגוי).

"דואליזם דחפי" זה נשאר על קנו עד 1914, עם פרסום המאמר המכונן **"הצגת הנרקסיזם"** (פרויד, ז. 2007). במאמר זה מציג פרויד ראייה מוניסטית, הפוכה מזו שהציג עד כה כאשר הליבידו, הוא הדחף המיני, הינו הדחף היחיד. הצגה מוניסטית זו של הדחפים המיניים והדחפים לשימור-עצמי תחת ה"דחף המיני", הינה שאיפה של פרויד (ההולך בעקבות טעותו של יונג) לאלגנטיות ופרסמוניות תיאורטית והיא נזנחת במהרה במהלך הפיתוח התיאורטי והקליני של הפסיכואנליזה⁸. דרך הפתולוגיה הנרקסיסטית, המאופיינת במשיכת הליבידו מהמציאות אל האני וזניחתה ודרך התבוננות הקלינית על נזירות ההעברה השונות, מציג פרויד פירוש של הנורמטיבי האנושי. הליבידו, שהינו כלל האנרגיה הדחפית המינית, שמקורו הראשוני אחד, מתחלק לליבידו האני וליבידו אובייקטלי. הדחף המיני המפותח והבוגר (המודגם בהתאהבות) מוצג כאנרגיה מינית המושקעת באובייקטים חיצוניים, הליבידו האובייקטלי; ואילו הדחף לשימור העצמי מוצג כאן כליבידו האני, אנרגיה המושקעת באני ושואפת לשלמותו הנפשית והגופנית (כדוגמה מביא פרויד מקרה של מחלה גופנית המביאה להסגת הליבידו מאובייקטים חיצוניים והשקעתם באני עד להחלמה המיוחלת). טקסט זה, על הראייה המוניסטית החדשה שהוא מציג, מוביל אותנו לטקסט העיקרי בו פורס פרויד את משנת הדחפים שלו בצורה מסודרת קוהרנטית ושלמה.

2.2 - דחפים וגורלות דחפים

ב-1915 מתפרסם המאמר **"Triebe und Triebsschicksale"** – **"דחפים וגורלות דחפים"** (ולא "יצרים" כפי שאומר הטקסט בתרגום לעברית, הוצאת דביר, תשל"ב)⁹. הטקסט נכתב כחלק מאסופה של 12 מאמרים שפרויד התעתד לפרסם תחת הכותרת "עריכת מטא-פסיכולוגיה" כדי להבהיר ולהעמיק את היסודות התיאורטיים של הטכניקה הפסיכואנליטית, אך לבסוף לא פורסמה בהיקפה ובזמנה

⁸ היחסים בין פרויד ליונג התאפיינו בעליות ומורדות, יחסי מורה-תלמיד שהתפתחו ליחסי עמיתי מחקר. היחסים ביניהם נפסקו כאשר יונג נטש ושלל את יסודה המיני של הפסיכואנליזה ובכך את התיאוריה כולה, בהולכו לכיוון מיסטי ורוחני יותר. פרויד ניסה למשוך את יונג בחזרה אל הפסיכואנליזה במיני מחוות תיאורטיות כמו ה"ל", אך ללא הועיל.

⁹ להמשך הערות על דרכי התרגום של כתבי פרויד עייין – פרויד, ז. 2002 (על התרגום). ו- פרויד, ז. 2005 (הקדמה מאת רולניק, ע.).

המתוכנן אלא ב-1924 כאסופה של 5 מאמרים בלבד תחת הכותרת "מטא פסיכולוגיה" (Roudinesco, 1997).

בטקסט מנסה פרויד למלא בתוכן את מושג היסוד - "הדחף" בצורה מלאה ומקיפה לאור הממצאים התיאורטיים והקליניים שהפיקה הפרקטיקה הפסיכואנליטית עד אז. תחילה פונה פרויד לבחינת הדחפים דרך פריזמות שונות:

1. "ראשית, מצד הפיסיולוגיה..." – בעזרת מושג הגירוי מתאר פרויד את הדחף כגירוי למערכת הנפשית (כניגוד לגירוי חיצוני ה'מתפרק בצורת פעולה כלפי חוץ...המוציאה את החומר המגורה מתחום השפעתו של הגירוי..." (פרויד, ז. תשל"ב). כך מוגדר הדחף כפועל על הנפש; מקור הדחף הינו ב'גירוי המגיע מפנימו של האורגניזם ולא מהעולם החיצון' הגירוי יוצר מתח פנימי המביא לפעולת הדחיפה (או הלחץ) של הדחף; הדחף אינו "כוח-דחף של ארעי, אלא הוא פועל לעולם ככוח של קבע..." (שם), היינו – הדחף הינו קבוע בעוצמתו ופועל בצורה מתמדת; מתוקף נביעתו ממקור פנימי, בניגוד לעירור שמקורו בגירוי חיצוני, "לא תועיל כנגדו שום בריחה" (שם). על-כן, מדויק יותר להגדיר את הדחף כצורך מאשר כעירור, שסיפוקו יושג אך ורק תוך שינוי של מקור העירור הפנימי.

גישה זו להסבר הדחף מביאה את פרויד להניח שהדחף הינו גבולי, בין הגופני לנפשי; הדחף מתבטא כ'דרישה לעבודה המוצגת בפני הנפש' (שם) בתגובה לגירוי המגיע מפנים הגוף. כאן אני נדרש (שנית) להבחנה הברורה בין הדחף האנושי לבין האינסטינקט; האינסטינקט הינו סכמת התנהגות מורשת, בהתאם למין היצור החי, שאינה נבדלת בין פרט לפרט מאותו מין ובאה לענות על צורך סופי ורגעי דרך רצף של תנועות מוכן מראש. האינסטינקט מוגדר כאן כשייך למשפחת החיות ולא ייחודי לבני אדם.

2. "...בעניין קביעת תכונותיהם של יצרי המין..." כאן פונה פרויד להגדרת הדחף על פי תכונותיו:

- הדחיפה – הגורם התנועתי של הדחף, שיעור השקעת המאמץ שהוא מייצג. "תכונת הדחיפה משותפת לכל הדחפים, יתר על כן: היא עצם מהותם" (שם).

- המטרה – 'לעולם מטרתו של דחף היא הסיפוק...' שאפשר להשיגו רק על ידי ביטולו של מצב הגירוי שבמקורו. המטרה הסופית של כל דחף הינה הסיפוק והיא אינה משתנה (ייתכן מצב שבו ישנן מטרות ביניים, מטרות חלקיות וקרובות יותר, שיובילו לסיפוק חלקי); הסיפוק הינו הפחתת עוצמת הגירוי, הפחתת המתח שנוצר במקור הדחף.

- המושא – מושא הדחף הינו אובייקט שבאמצעותו יוכל זה להגיע לידי סיפוק. המושא אינו מקושר עם הדחף ומקורו מראשיתו אלא רק "מסופח" אל הדחף כדי לסייע לו להגיע אל מטרתו. המושא יכול להיות כל אובייקט חיצוני או השייך לגוף עצמו, להשתנות במהלך חייו של דחף מסוים ולספק מספר דחפים בעת ובעונה אחת. לתכונה זו יש חשיבות רבה והיא מצביעה על חוסר חשיבותו המוחלט של המושא דרכו מתבטא הדחף, שמוכרעת לפי סיפור חייו של כל סובייקט וסובייקט.

- המקור – מקור הדחף נמצא בתהליך גופני פנימי כלשהו, שהדחף מייצג את גירויי בחיי הנפש. המחקר של חיי הנפש לא מצריך הכרה של מקור הדחף; לרוב ניתן להקיש ממטרות הדחף וביטויין על מקורו.

3. פרויד מציין ומדגיש (שם) **שהדחפים שווים במהותם מבחינה איכותית** והשפעתם נובעת כולה מכמות הגירוי שהם אוצרים בפעולתם. הקריטריון המבחין בין דחף אחד למשנהו הינו **השוני במקור הדחפים**.

2.2.1 - תפקידי הדחפים בהתפתחות הנפש

1. הדחפים הינם ה"מנוע" **להתקדמות**, והם האחראים לרמת ההתפתחות הגבוהה של בני האנוש.
2. תכונות הדחפים (היותם פנימיים ובלתי ניתנים לברירה), המבדילות אותם מגירויים חיצוניים ומצביעות על קיומו של עולם פנימי, מסייעת **בהבחנה בין העולם ה"חיצוני" לעולם ה"פנימי"**.
3. הדחפים כפופים **לעקרון העונג** (היינו – מתמקדים בסיפוק עונג והימנעות מאי-עונג כיעד ראשוני) **ולעקרון המציאות** (על ידי הטיית דרך הסיפוק של הדחף לנתיב מקובל חברתית, או השהיית הסיפוק למועד מתאים כיעד שניוני).
4. דחף יכול להיקשר בצורה חזקה מאוד לאובייקט מסוים – **התקבעות** הקורית לרוב בשלבים ראשוניים מאוד של התפתחות הדחף ושמה קץ לדינמיות שלו דרך התנגדות חזקה מאוד לכל ניסיון לפירוק הקשר.
5. במערכת יחסים עם אובייקט מסוים, ניתן לראות "רחשי דחף" הפוכים (למשל סבילות-פעילות). מה שמעיד שהתפתחותו של דחף הינה דו-ערכית ומשתנה.
6. החל משלב התפתחות ראשוני ומוקדם של האני (שלב הנרקסזים המקורי), מוצאים הדחפים המיניים את סיפוקם, בהתייחסם לגוף עצמו כאובייקט (- אוטו-ארוטיזם). האני מספק את הדחפים שמושקעים בו.

2.2.2 - הבחנה בין דחפים

חקירתו של פרויד את הדחפים, ומעקב אחרי מקורותיהם מציניים את נטישת הרעיון של דחף מיני אחד וחזרה לתיאוריה הדואלית המתארת קיומם של שני דחפים קמאיים, הנבדלים זה מזה ומנוגדים בחיי הנפש (למרות שמקורם בדחף אחד ראשוני): הדחפים לשימור עצמי או (דחפי האני) והדחפים המיניים.

1. דחפי האני הם מכלול הצרכים הקשורים לתפקוד הגוף ההכרחיים לשימור חיי הפרט. העובדה שדחפים אלו יכולים להגיע לסיפוקם רק באמצעות מושאים מציאותיים ומוחשיים, מביאה למעבר בין עקרון העונג לעקרון המציאות.
 2. תכונות הדחפים המיניים מפורטות בתחילת פרק זה. פרויד מוסיף כאן את היות הדחפים המיניים רבים במספר ועצמאיים (דחפים חלקיים) לפני שהם עומדים מאוחדים לשירותו של תפקוד הרבייה.
- הדגש מושם על מטרת הדחפים המיניים והיא – סיפוק האיבר המהווה את מקורם. הדחפים המיניים קשורים בתחילת היווצרותם בדחפי האני. ההינתקות מיצרי האני נעשית בצורה חלקית ובהדרגה, וחלקם מלווים את דחפי האני לאורך כל חייהם תוך ציודם של האחרונים ברכיבים ליבידינליים.

דחפים אלו (בניגוד לקודמיהם) יכולים למצוא סיפוקם בפנטזיה מה שמשאיר אותם לאורך זמן רב יותר תחת שליטתו של עקרון העונג; בנוסף ביכולתם לשנות את מושאיהם בקלות יחסית, ובכך להגיע להישגים הרחוקים מהפעולה המקורית שכיוונה למטרתם.

2.2.3 - גורלות הדחפים

מתוקף היותם של דחפי המין מוכרים וידועים יותר לפסיכואנליזה, מתמקד פרויד בגורלות דחפים אלו. הוא מציג ארבע חליפות גורל שונות לדחפי המין, המתוארות גם כדרכי התגוננות מפניהם:

1. גלגול הדחף בהיפוכו – בדיקת מנגנון זה חושפת שני תהליכים שונים: היפוך המושא (מן הפעילות לסבילות) והיפוך התוכן.
2. הפנייה נגד עצמו – שינוי האובייקט תוך שימור המטרה עצמה.
3. ההדחקה – תהליך בו מבקש הפרט לדחוף או לשמור בלא-מודע דימויים הקשורים בדחף מסוים.¹⁰
4. העידון – הטיה של הדחף המיני לעבר מטרה חדשה, לא מינית, המכוונת לאובייקטים המוערכים ומקובלים חברתית.¹¹

שני גורלות הדחפים הראשונים – גלגול בהיפוכו והפנייה נגד עצמו באים לידי ביטוי בשלוש דוגמאות קליניות: ההיפוך מזוכיזם-סאדיזם, ההיפוך מציצנות-ראוותנות וההיפוך אהבה-שנאה. שני צמדי ההפכים הראשונים מתוארים כהיפוך הפעילות לסבילות ולפנייה נגד עצמו; הנטייה המזוכיסטית, כהנאה מכאבים (הנובעת כמובן מגרייה מינית), "היא מטרה מזוכיסטית מיסודה, אבל רק לגבי מי שהוא סאדיסטי מיסודו יכולה היא להיפך למטרת דחף" (שם). ההנאה מגרימת כאבים נחוות גם תוך גרימתם לאדם אחר וגם כהרגשה עצמית מתוך הזדהות עם המושא הסובל. פרויד מגדיר את המזוכיזם (העמדה הסבילה) כנובע מן הסאדיזם (העמדה הפעילה). גם צמד ההפכים מציצנות-ראוותנות מתואר בדרך דומה כהיפוך העמדה הפעילה (שהינה המקור, שבתחילתו הינו אוטו-ארוטי) לעמדה סבילה. כאן משתמש פרויד בהגדרתו של בלוילר את התפתחות היצר כדו-ערכית. היפוך תוכן היצר מתואר בצמד אהבה-שנאה, שמהווה דוגמה חשובה לדו-ערכיות רגשית. האהבה מקורה בסיפוק האוטו-ארוטי, הנרקסזם הראשוני, כאשר הפרט רואה עצמו כמקור לתחושות של עונג; השנאה מקורה בתחושות כלפי העולם החיצון הזר, מחולל הגירויים. בתחילת ההתפתחות, כל מה שמפיק עונג לפרט, מופנם ונספג לתוך עצמו ומה שמפיק צער וכאב נפלט ומיוחס לעולם החיצון. בשלב המושא, כאשר מתחילות מערכות יחסים עם אחר, אזי תחושות אהבה מתבטאות בזיקה של האני כלפי המושא כאשר זה מעניק עונג, זוהי זיקה השואפת להקטין את המרחק בין האני למושא, לקרבו ולסופגו באני. כאשר חש הפרט שהמושא הינו מקור לתחושות של צער, הוא שואף להגדיל את המרחק בינו לבין המושא, לברוח מן העולם החיצון (כבשלב הנרקסזם הראשוני); תחושת הדחייה שאנו חשים מהמושא ואליו נתפשת כהרגשת שנאה.

¹⁰ מנגנון זה נידון בהרחבה במאמר אחר מאותה שנה ועל כן לא מפורט כאן. ראה – ההדחקה (פרויד, ז. תשל"ב).
¹¹ גם מנגנון זה של התמודדות והגנה בפני הדחף נידון במאמר אחר.

פרק 3 - מעבר לעקרון העונג

בשנת 1920, בפרסום המאמר המהפכני "מעבר לעקרון העונג" (פרויד, ז. תשל"ב), מכוון פרויד דואליזם דחפי חדש בתיאוריה הפסיכואנליטית – דחף החיים מול דחף המוות. חידוש זה נחשב כמפותח (והמפוקח) ביותר בתיאוריה הפסיכואנליטית של פרויד ועל כן רבים מתייחסים אליו כאל המודל היחיד והסופי של הנפש מושא הפסיכואנליזה וזונחים את התיאוריה המוקדמת יותר. אולם יש לזכור כי פרויד מעולם לא זנח או התכחש לתוקפן של התיאוריות המוקדמות שבנה ופיתח; להיפך – הוא חזר אליהן בשנים מאוחרות יותר כדי להדגיש ולהשלים אותן מנקודת מבט רחבה יותר.

דרך חקר "טראומת המלחמה" (בקרב חיילים שחזרו ממלחמה¹²), רואה פרויד שחלומותיהם של החיילים מלאים בדימויים של זוועות המלחמה. פרויד מגלה כאן לראשונה סתירה לרעיון שליטתו של עקרון העונג בלא מודע - החיילים חוזרים בחלומותיהם לסיטואציות הקשות וזוועות המלחמה ובכך מחזקים ומעלים את המתח הדחפי וחווים מצב של אי-עונג¹². בנוסף הוא מציג את אחיינו הקטן כסיפור מקרה - במשחק ה-"פור-דה" מראה כיצד, דרך יצירת מצב לא נעים, של אי-עונג, מתרגל הילד שליטה, וזאת כדי להפחית את מידת האי-עונג בסיטואציה שהוא עצמו יצר. שתי דוגמאות אלו מקבלות הסבר בטקסט בצורת כינון עולם מושגים וסדר חדש בפסיכואנליזה וזאת כדי להסביר את הדחתו של עקרון העונג משלטונו בלא מודע.

כדי להתמודד עם המקרים המתוארים כאן מציע פרויד מסגרת אחרת לחקירתם. דרך התצפיות הקליניות הוגה פרויד את מושג "כפייתיות החזרתיות" (Compulsion de Repetition) – נטייה לא מודעת ובלתי נשלטת המתבטאת בנטייתו של הפרט למקם עצמו בצורה חזרתית בסיטואציות קשות ומכאיבות תוך חוויה חוזרת של סיטואציות מכוננות מהעבר (החיילים – הטראומה שטבעה בהם המלחמה, הילד – נטישת האם). נטייה זו הינה ביטוי של דחף המוות. עקרון העונג, השואף להפחית את המתח הדחפי כמה שיותר, מוביל לשאיפה שלו להביא את הפרט למצב של לא-חיים, סטאטוס א-אורגני; כך "מדיח" פרויד את עקרון העונג ממקומו כשליט בחיי הנפש הלא מודעים של הפרט ומכפיפו לשירותו של דחף המוות. דחף המוות, אם-כן, הינו האבטיפוס של הדחף ומצטמצם לשאיפה, לנטייה הרגרסיונית, של כל פרט לחזור למצב הקודם של לא-חי.

הפיתוח התיאורטי הנ"ל והמשך עבודתו עם מטופליו מביאים את פרויד לקבוע שדחף המוות נוכח בכל פעילות בחיים.

¹² שלטון עקרון העונג הקובע כי בלא-מודע נשאף תמיד למקסם את מידת העונג הנחווית, נשלל כאן כאשר אנו רואים ביטויי אי-עונג בחלומי שהינם ביטויים למתרחש בלא-מודע.

פרק 4 – "הדחף" בסמינר 11 – הפיתוח התיאורטי של לאקאן

בהוראתו של לאקאן קיימות מספר התייחסויות למושג הדחף; בעבודה זו אני אתמקד בפיתוח והסבר המושג כפי שמופיעים בשני פרקים בסמינר ה-11, "**ארבעת הקונספטים היסודיים בפסיכואנליזה**" (לאקאן, ז. 1973). סמינר זה סובב כולו סביב מושג הדחף כמושג המרכזי, החדש, המאפיין את הפסיכואנליזה; שלושת המושגים האחרים – הלא מודע, החזרתיות וההעברה מוסברים ומפותחים מתוך מושג ראשוני זה.

לפי לאקאן, החידוש המרכזי של הפסיכואנליזה אינו בהתייחסות ללא-מודע ומרכזו (מושג זה על מרבית מרכיביו, כפי שמתארו פרויד, נשען ונובע מהתפתחויות ותיאוריות שקדמו לפסיכואנליזה), אלא בפיתוח מושג הדחף, שהינו בבחינת מושג חדש שמהווה בגופו את פריצת הדרך המסומלת בגילוייה של הפסיכואנליזה. פרויד מתאר את ההתנגדות החזקה שעורר העיסוק הפסיכואנליטי בדחפים בהקדמה למהדורה הרביעית של "שלוש מסות על התיאוריה המינית" בציינו שלעומת שאר התחומים בהם עוסקת הפסיכואנליזה, שהתקבלו וחדרו לשיח המדעי ולטיפול, תורת הדחפים מעוררת התנגדות רבה וננטשת לרוב על ידי העוסקים בטיפול נפשי.

בחזרתו לפרויד, מאפיין לאקאן את הדחף לפי דרכו ובכל שלב מראה כיצד הפירוש והפיתוח שהוא מציע לטקסטים של פרויד מאיר את תיאורית הדחפים ואת הפסיכואנליזה כולה באור אחר.

4.1 - פרק 13 - תכונות הדחפים:

בפרק זה לאקאן מתחיל ללכת צעד אחר צעד בדרכו של פרויד בתיאור הדחפים המיניים על תכונותיהם השונות; המסגרת שהבנה פרויד ב-1915 נשארת זהה, אך ממולאת בתוכן שונה, רחב ומקיף יותר.

הדחיפה - הדחף, מציין לאקאן ומדגיש, שייך **לתחום הנפשי**, האנושי ומופרד לחלוטין (ואף רחוק שנות אור, למרות שנשען עליו במוצאו) מהאינסטינקט השייך לתחום הביולוגי, החייתי. בהבחנה בין השניים מסביר לאקאן שהאינסטינקט מאופיין בפעולה מחזורית המתייחסת לצורך גופני כלשהו ושואפת לסיפוקו המיידי; לדוגמה – רעב (כצורך) המוביל לאכילה ושובע (כסיפוק) ומתעורר בשנית לאחר מספר שעות. לעומתו **הדחף מאופיין בפעולה קבועה**. הדחף בניגוד לאינסטינקט לא פועל על הגוף כמכלול אלא, כמו שמציין פרויד, על מערכת העצבים (שלאקאן מפרש כמערכת המסמנים¹³), ובכך מנותק מן התחום הביולוגי, הגופני.

המטרה – לאקאן שואל האם סיפוק הדחף תלוי בהגעה למטרה ספציפית, ל"הפחתת הגירוי שבמקור הדחף"? הרי פרויד מציין שדחף יגיע לסיפוקו גם כאשר הוא מנוע מלהשיג את מטרתו המקורית (למשל באמצעות עידון).

סיפוק הדחף באמצעות השגת מטרה ספציפית היה אפשרי אילו הוא היה פועל לפי מנגנון פעולת האינסטינקט, המסופק על ידי השגת המטרה. על כן, טוען לאקאן, תפקיד הדחף הינו לתת הסבר מקיף למושג הסיפוק: אצל המטופלים בקליניקה (שהם מושאה של הפסיכואנליזה) ניתן לראות שהם מסתפקים במצבם גם כאשר אינם מסופקים; מצב זה עולה בקנה אחד עם פעולתו הקבועה של הדחף – הדחף מסופק

¹³ להסבר קצר על מושג המסמן ושרשרת המסמנים אצל לאקאן, ראה – אוונס, ד. 2005.

תמיד ונמצא תמיד בפעילות (הסתפקות). מכאן – סיפוקו של הדחף מושג בעצם פעילותו עצמה, התנועה סביב האובייקט.

המושא – מתוך המסקנה שהדחף מוצא סיפוקו בעצם פעולתו מגיע לאקאן לשאלת מושאו של הדחף. פרויד מסביר שהדחף יכול להגיע לסיפוקו עם כל אובייקט שהוא; אולם לפי לאקאן, ההבחנה בין האינסטינקט לדחף נמצאת בחוסר יכולת של כל מושא שהוא לספק את הדחף – מושא הדחף הינו שום-מושא, שום מושא במובן של מושא המספק צורך כלשהו. "ככל שהאובייקט ריק מצורך מציאותי, פיזי מסוים, כך הוא יותר ארוטי, יותר דחפי" (Lacan, J. 1973). מה שמייחד את המושא הדחפי הוא הגדרתו על ידי שוויון נפש מוחלט לגבי כל אובייקט שהוא, היותו בעל סטאטוס של כלום. לדוגמה – ביטוי לדחף האוראלי יושג על ידי עיון בתפריט בלבד ולא באמצעות האכילה או השובע; האכילה מספקת את הצורך, את האינסטינקט, אולם תוך כדי כך אנו אוכלים את הכלום, הריק, משהו שאינו בר החלפה (- נימוסי השולחן, סוג המטבח, ההכנות ו/או התפריט) (Le Seminaire Inexistant, 1999). דוגמה זו מקשרת את הסיפוק לדיבור, לשפה, לבקשה. הסיפוק אינו במוחשי, בקיים, כי אם בלא-קיים, באבוד; היותו של מושא הדחף אובייקט אבוד מגדיר את הסיבה לפעולתו המתמשכת, התמידית. דוגמה נוספת נראית בתיאורו של פרויד את תופעת המציצה של התינוק מתוך שינה (פרויד, 2002); המציצה שאינה קשורה לפעולת האכילה של סיפוק צורך הרעב, אינה מערבת שום אובייקט, אלא מצטמצמת לסיפוק מתוך הפעולה עצמה. זהו סיפוק של הפה על ידי הפה, שלא אוכל כלום ומסתפק מהכלום הזה. ההתענגות בפעולה זו קשורה קשר הדוק לשד האם, השד כאובייקט פנטסמטי ולא כאובייקט מזין, השד כמעגל של הפה, כאבוד בשבילו.

בתיאוריה של לאקאן נראית חלוקה של הנפש לשלושה מימדים: מציאותי, דמיוני וסמלי, כאשר המימד המציאותי הוא זה שאינו נגיש לאדם מתוקף היותו אנושי. המציאותי הינו מקומה של החיה (המורכבת מאינסטינקטים המסופקים באמצעות אובייקטים ספציפיים); לייצור האנושי אין גישה למציאותי ("מתקיים בין שני קירות המציאות") ועל כן הסיפוק לדחפים האנושיים יושג רק על ידי סימבוליזציה של האובייקטים המציאותיים¹⁴. ניתן להבחין בדוגמאות לגישה זו של לאקאן במאמרו של פרויד על התעויות המיניות (פרויד, 2002; הנשיקה, המין האוראלי ועוד).

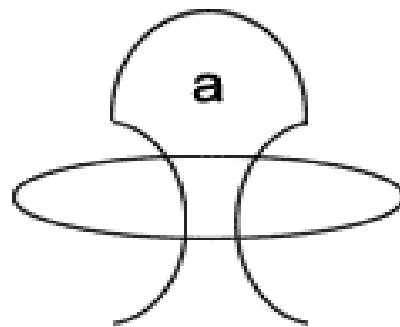
המקור - לאקאן מצטט ומחדד את דבריו של פרויד בהסברו על מקור הדחף תוך הדגשה של עקרון הגבוליות שלו, למשל – מקור הדחף האוראלי אינו בכל איברי האכילה ותפקידיהם אלא בחלקים הגבוליים, הפתוחים של הגוף, החלקים שבאים במגע עם הסביבה החיצונית. כפי שניתן לראות בחלק זה, לאקאן מתאר את הדחף כמושג לא מציאותי, כמטאפורה שתפקידה העיקרי הוא להסביר את הסיפוק האנושי.

4.2 - פרק 14 – מסלול הדחף

בפרק זה לאקאן מתאר את מסלול הדחף כמעגלי – הדחף נע לכיוון האחר, וחוזר לעצמי, לנקודת מקורו; הדחף מתואר כאין מעגל סגור הנבנה סביב מושאו. בתחילת הפרק לאקאן עובר לנסח את הקונספט של הלא מודע וביטוי, דרך פליטות הפה, ההפתעה; הלא מודע מנוסח כשדה הנפתח ונסגר בצורה לא סימטרית ולא צפויה. לפי לאקאן, ההעברה הינה ביטוי ללא מודע, לרגעי סגירתו, המתבטאים בהתנגדות ההעברתית, שהינה ביטוי ללא מודע המיני.

¹⁴ לדיון מקיף בחלוקת הנפש למציאותי, סמלי ודמיוני ראה – סמינר 22. לאקאן, ז. 1975. ו- ואנייה, א. 2003.

בהגדרתו, הדחף אינו אמצעי להשגת האחר, לגישה אליו¹⁵; הדחף הגניטאלי אותו מיקם פרויד כביטוי מואחד ומובהק לדחף המיני הבוגר למעשה אינו קיים; הדחפים כולם הינם אוטו-ארוטיים חלקיים ולאקאן מדגיש כאן את הדחף כמנוגד לאחר. לפי פרויד, הדחף הגניטאלי הוא זה שיאפשר קיום יחסים כלשהם (מיניים) עם האחר; אולם לאקאן מדגיש את החלוקה, ההפרדה, בין הדחף מצד אחד והאחר מהצד השני. **בלא מודע אין יחס לאחר, אין מסר כלשהו המופנה לאחר**; בלא מודע ישנו חלק שאינו מופנה כלפי אחר, חלק מענג, מעגל היוצא מהאזור הארוגני וחוזר תמיד (ללא אפשרות למסלול אחר) לנקודת המקור שלו¹⁶. זהו שינוי מהפכני בתיאוריה הפרוידיאנית – לאקאן טוען שמושג הדחף הגניטאלי נהגה על ידי פרויד בצורה לא אחראית, לא נאמנה לקליניקה; פרויד נשבה בערכי תקופתו ובתרבות הווינאית של תחילת המאה ה-20 בקובעו שחיי המין המבוגרים הינם יעד התפתחות האידיאלי של הדחף המיני. לאקאן לעומת זאת נשאר נאמן לתיאוריה ולקליניקה – באם פעולת הדחף הינה קבועה והדחף סובב תמיד סביב האובייקט החסר (אובייקט a) וחוזר חזרה למקורו בעצמי – הוא אינו מכוון כלל לאחר אלא למסלול הסובב אותו ועל כן נרקסיסטי מטבעו. יש להדגיש שהאחר מאפשר את קיום הדחף למרות שמפגש ביניהם לעולם לא מתקיים.

זהו גרף הדחף כפי שמתארו לאקאן בפרק 14 בסמינר. ניתן לראות את העקרונות המפורטים לעיל: מושא הדחף כאובייקט a – האובייקט החסר, מקורו בנקודה הפעורה, חזרתו אל המקור בעצמי (אוטו-ארוטיזם). כל אלה מאפשרים את פעולתו הקבועה, המתמשכת של הדחף.

ביחס לתיאוריה של פרויד, לאקאן מבקר ראשית את היחס הדחפי לאחר – את הקונספט הפרוידיאני של הדחף הגניטאלי; שנית הוא מנסח מחדש את הניגוד פעיל-סביל שמתאר פרויד כביטוי לאחד מגלגולי הדחף: לאקאן יוצא מהמאמר של פרויד בקובעו שהחלוקה לפעיל וסביל היא מלאכותית, שמסלול הדחף וביטוי מורכבים יותר ומתבטאים דרך אופנות שלישית – אופנות בה הפעילות והסבילות בלתי נפרדים. אם פעולת הדחף הינה קבועה, הוא אינו מתהפך אלא נמצא תמיד בפעולה מסוימת (ולא בסבילות). לדוגמה, נושא הדחף הסקופי אינו בראייה, אינו בהיראות, אלא באופנות שלישית, שלאקאן מנסח, המכילה את שתי האופנויות הללו לסירוגין – "לעשות את עצמך" (בצרפתית – *se faire*), ובמקרה זה – "להראות את עצמך" (בצרפתית – *se faire voir*). בעזרת אופנות שלישית זו קובע לאקאן שהדחף פעיל תמיד, גם מצב

¹⁵ המסומן "אחר" אצל לאקאן מסמן את האחר הגדול. לאקאן, ששאל את המינוח שלו מהגל, עסק ב"מקום" זה במשך כל עבודתו, החל משנות ה-30, ובמיוחד בסמינרים הראשונים. להסבר מקיף – אוונס, ד. 2005.
¹⁶ פיתוח תיאורטי זה מוביל את לאקאן לקבוע מספר שנים מאוחר יותר ש"אין יחסים מיניים" (לאקאן, 1975).

הסבילות (לדוגמה – להיראות) הינו דרך נקיטת פעולה (להראות את עצמך), ה"קורבן" לא מעוניין שהאחר יראה אותו אלא לראות עצמו דרך האחר, הוא נראה רק דרך אחר שרואה אותו ובכך נדרש לפעולה אקטיבית(לאקאן, 1964: 17).

דרך הסכמה של הדחף מאוחדים הפעילות והסבילות תחת פעולה אחת זהה. דוגמה נוספת שלוקח לאקאן מ-"3 מסות על התיאוריה המינית", הינה הפה המנשק את עצמו (פרויד, 1905) – זוהי דוגמה המציגה את הפעילות והסבילות יחדיו, הסובייקט כמושא והמימד הפעיל של הדחף. הדחף, אומר לנו לאקאן, מוצאו בחור, בנקודה פעורה ולשם הוא גם חוזר במסלולו המעגלי, האוטו-ארוטי; אולם הוא סובב סביב נקודה מסוימת, מקום מסוים, הדחף סוגר במסלולו אובייקט מסוים המורכב מריק, מכלום. המושא, סביבו הדחף שואף לחוג, הינו אובייקט חסר, ריק – מושא וסיבת האיווי והתשוקה¹⁷.

¹⁷ האובייקט החסר, אובייקט a – אובייקט-סיבה של האיווי, מקבל מקום נרחב בעבודתו של לאקאן והינו מונח הנתון לתהפוכות רבות בסמינרים השונים. להסבר קצר ומקיף, ראה – אוונס, ד. 2005.

סיכום

במהלך עבודה זו הצגתי את התפתחות התיאוריה הפסיכואנליטית דרך אחד מאבני היסוד שלה – מושג ה"דחף".

הפסיכואנליזה מוצגת פעמים רבות כתיאוריה ששמה את ה"לא-מודע" האנושי, הסובייקטיבי, במרכז וסביבו בונה את אבחנת האישיות האנושית ודרכי ריפוייה. בעבודה זו ניסיתי להראות שהלא-מודע הוא אכן מקום מרכזי בטיפול הפסיכואנליטי ובתיאוריה, אך ההבנה של הנפש כמערכת אנושית דרך תיאוריה זו אפשרית רק בעזרת מרכז הדחף, והתייחסות אליו כאל המייחד את האדם מהחיה.

התיאוריה הפסיכואנליטית כתיאוריה מינית, התפתחה והסתעפה רבות לאורך השנים – מזמנו של פרויד שהגה ופיתח את מושג הדחף כמושג חדש ומהפכני סביבו מורכבים ונעים בני-האנוש ועד פיתוחיו התיאורטיים של לאקאן, שהציג את הדחף כראייה לחוסר היכולת ליחסים עם האחר.

ראייתו של פרויד, כראיה מדעית-חוקרת של קלינאי, הנחתה אותו לאורך כל עבודתו, הן במרפאתו הווינאית והן בעת ששקד על פיתוח התיאוריה בדרך רפלקסיבית. מבחינה זו עלה פרויד על כל תוקפיו ומגניו באקדמיה, כאשר לא נתן לרוח התקופה ולדעות עמיתיו להסיתו מדרכו שאותה חשף וגילה יום-יום במרפאתו. אולם אין להתעלם מהשפעת התרבות על התיאוריה הפסיכואנליטית המייחסת לה השפעה מרכזית על חיי הנפש. ניתן לראות למשל, איך "נכנסת" התרבות השמרנית האירופאית לדבריו של פרויד בדברו על הדחף הגניטאלי כיעד ההתפתחות האידיאלי (פרויד, ז. 2002).

לאקאן, כממשיכו ו"יורשו הרוחני" של פרויד, המשיך את עבודתו כקלינאי ותיאורטיקן קפדן, ובדומה לקודמו הושפע רבות, הן מרוח התקופה והן מתחומי מדע שונים (כמו המתמטיקה, הבלשנות, הפילוסופיה ועוד). רוח תקופתו של לאקאן הייתה שונה מזו של פרויד שהתאפיינה בשמרנות וסגירות קפדנית; השנים בהן פעל לאקאן, ובהן הציג את פיתוחיו התיאורטיים המרכזיים היו שנים של מהפכה, שינוי ושבירת סדרים חברתיים – לאחר מלחמת העולם השנייה התאפיינה החברה אירופה בניסיון לשבור את הסדר הקיים ולמרוד נגד משטרים ודעות שמרניות (ניסיונות שהודגמו היטב בצרפת הן במלחמת אלג'יר והן במרד הסטודנטים של 1968). כך נראים בתיאוריה הפסיכואנליטית שמציג לאקאן הרבה רעיונות והשפעות פוסט-מודרניים כמו – חוסר הגישה למציאות, חוסר אפשרות של קיום יחסים מיניים ועוד.

הבחירה להתמקד בסמינר ה-11 של לאקאן (מכל הסמינרים והכתבים האחרים) נובעת ממרכזיות הדחף בסמינר זה בו הוא מניח את הדחף כקונספט מרכזי בפסיכואנליזה.

בעבודה לא התייחסתי כלל לתיאורטיקנים-פסיכואנליטיקאים נוספים (כמלאני קליין, דונלד ו. ויניקוט ואחרים), וזאת מכמה סיבות:

1. כמו שכבר ציינתי, תיאורטיקנים רבים "בגדו" בפסיכואנליזה בהזניהם חלקים רבים ומרכזיים בה.

2. התיאוריה של לאקאן, בהתחשבה במכלול עבודתו של פרויד ובגישה הייחודית, הייתה פורצת דרך בפירושה את העבודה האנליטית ואת המושגים הנובעים ממנה. פריצת דרך זו הביאה גם לשבירת ההגמוניה ה"פרוידיאנית" האירופאית של אותה תקופה (שבנוקשותה ובדוגמטיות שלה סתרה במובנים רבים את השאיפה של פרויד עצמו), והציגה דרכי עבודה אחרות, הנאמנות יותר לפסיכואנליזה כפי שהגה אותה פרויד.

3. אישיותו הכריזמטית של לאקאן, תשוקתו וכישרונו הבלתי נלאה להוראת והכשרת אנליטיקאים, משוות לרעיונותיו הילה של גאונות וגורמות למאזין ולקורא רצון עז לחדור לעומק התיאוריה ופיתוחיה. על כן אני מוצא את מחשבתו של לאקאן כאין הכנסת עניין ו"פלפל" לפסיכואנליזה.

איני מתיימר בעבודה זו לסכם את דברי הפסיכואנליזה על דחפים וזוהי אינה סקירה מקפת ומעמיקה לכתבי פרויד ולאקאן, אלא ניסיון לסרטט מאין תרשים זרימה של התפתחותה של התיאוריה של המיניות. לסיום, אני מביע תקווה שעבודות מחקר וסקירה פסיכואנליטיות רבות עוד ייכתבו בתחום זה, מפני שלצערי, חומר הקריאה והעבודה בנושא (במיוחד בעברית ואנגלית) הינו דל ולא מספק.

מילות מפתח: דחף, פרויד, לאקאן, סמינר 11, תיאורית המיניות הפסיכואנליטית

ביבליוגרפיה

טקסטים בצרפתית :

1. Freud, S. 1905. *Trois Essais sur la Theorie Sexuelle*. Gallimard. Paris.
2. Freud, S. 2006. *Oeuvres Complets, Psychanalyse, Vol 10*. PUF. Paris.
3. Hadad, G. 2005. *Le Jour Ou Lacan Ma Adopte*. Essais. Paris.
4. Lacan, J. 1964. *Le Seminaire. Livre 11. Les Quatre Concepts Fondamentaux de la Psychanalyse 1964*. Jacques Alain-Miller (ed.). Paris – Seuil, 1973.
5. Lacan, J. 1969-1970. *Le Seminaire. Livre 17. L'Envers de la Psychanalyse 1969-70*. Jacques Alain-Miller (ed.). Paris – Seuil. 1991.
6. Lacan, J. 1972-1973. *Le Seminaire. Livre 20. Encore, 1972-73*. Jacques Alain-Miller (ed.). Paris – Seuil. 1975.
7. Lacan, J. 1974-1975. *Le Seminaire. Livre 22. RSI, 1974-75*. Ornicar?, nos. 2-5, 1975.
8. Laplanche, J. & J. B. Pontalis. 2002. *Vocabulaire de la Psychanalyse*. Quadrige. Paris.
9. *Le Seminaire Inexistent*
10. Rodinesco, E. 1982. *Histoire de la Psychanalyse en France*. Le seuil. Paris.
11. Roudinesco, E. & M. Plon. 1997. *Dictionnaire de la Psychanalyse*. Fayard. Paris.

טקסטים בעברית :

12. אוונס, ד. 2005. *מילון מבואי לפסיכואנליזה לאקאניאנית*. רסלינג, ליבדו (סדרה לתרגום). תל-אביב.
13. ואנייה, א. 2003. *לאקאן*. רסלינג, ליבדו (סדרה לתרגום). תל-אביב.
14. פרויד, ז. תש"ב. *כתבי זיגמונד פרויד (כרך רביעי, מסות נבחרות ג')*. דביר. תל-אביב.
15. פרויד, ז. 2002. *מיניות ואהבה*. ברמן, ע. (עורך). עם עובד, סדרת פסיכואנליזה. תל-אביב.
16. פרויד, ז. וי. ברויאר. 2004. *מחקרים בהיסטוריה, 1893-1895*. ספרים. קוגיטו, בית-ספר לפסיכותרפיה.
17. פרויד, ז. 2005. *הטיפול הפסיכואנליטי*. ברמן, ע. (עורך). עם עובד, סדרת פסיכואנליזה. תל-אביב.

18. פרויד, ז'. 2007. הצגת הנרקסיזם ומאמרים נוספים על פסיכוזה. רולניק, ע. (עורך). רסלינג, זיגמונד

פרויד – מבחר כתבים. תל-אביב.